

O'ZBEK TILINI XORIJLIKARGA O'QITISHDA GRAMMATIK MINIMUMLARNI BELGILASHNING ILMIY ASOSLARI

Israfilov Doston

Perfect-university o'qituvchisi, mustaqil tadqiqotchi

+99877 3911404 israfilovdoston@gmail.com

<https://doi.org/10.5281/zenodo.17492374>

Kommunikativ yondashuv asosida xorijiy tilni o'qitish amaliyotida tayanch nutqiy ko'nikmalarni shakllantirish va rivojlantirishga urg'u berish barobarida o'rganuvchi tomonidan o'rganilayotgan tilning sistem-struktur tuzilmasini belgilovchi grammatik bilimlarni ham o'zlashtirishi talab etiladi. Bunda grammatik bilimlarni o'rganishning kognitiv asoslari birinchi tilni o'zlashtirishdagi mexanizmlardan farq qilganligi hamda kommunikativ yondashuv asosida xorijiy tilni o'qitish jarayoni dinamik o'sib borishi sababli kommunikativ funksionallik tabiatiga ega grammatik bilimlarni soddadan murakkabga qarab hamda boshqa til bilimlari va ko'nikmalariga uyg'un integratsiyasini ta'minlagan holda darajalararo tasniflash, tizimlashtirish talab etiladi.

Umumiy olganda, o'zbek tili grammatikasini til bilish darajalariga moslashtirishning lingvodidaktik asoslarini ilmiy tadqiq etish va xulosalar asosida amaliy tavsiyalar ishlab chiqish ilmiy-amaliy zarurat sanaladi.

Globalashuv va madaniyatlararo muloqot jarayonlari chuqurlashib borayotgan hozirgi davrda o'zbek tilini chet tili sifatida o'rganishga bo'lgan talab tobora ortib bormoqda. Ushbu qiziqishning ortishi o'z navbatida o'zbek tilini samarali o'qitishning ilmiy asoslangan modelini yaratish zaruratini keltirib chiqarmoqda. Bu jarayonning muhim tarkibiy qismi sifatida grammatik minimum tushunchasi alohida ahamiyatga ega. Grammatik minimum — bu chet ellik o'rganuvchilar mazmunli va to'g'ri muloqot qila olishlari uchun egallashlari lozim bo'lgan eng muhim grammatik birliklar majmuasidir.

Grammatik minimumni belgilash jarayoni shunchaki grammatik qoidalarni sanab chiqish emas, balki o'rganuvchi uchun funksional ahamiyatga ega, tez-tez qo'llaniladigan va psixologik jihatdan o'zlashtirishga yaroqli bo'lgan grammatik birliklarni tanlab olishni talab etadi. Shu yo'l bilan o'qitish jarayoni maqsadga yo'naltirilgan, o'quvchi markazli va kommunikativ xarakter kasb etadi.

Grammatik minimum tushunchasi til o'qitish metodikasida grammatik kompetensiyaning asosi sifatida shakllangan. Lingvistik nazariyalar (Chomsky, 1965; Hymes, 1972)ga ko'ra, til kompetensiyasi faqat grammatik bilim bilan chegaralanmaydi, balki kommunikativ qobiliyatni ham o'z ichiga oladi. Shunday ekan, grammatik minimumning maqsadi nazariy bilim emas, balki muloqot uchun zarur bo'lgan grammatik asosni yaratishdan iborat bo'lishi lozim.

Psixolingvistik nuqtayi nazardan, o'rganuvchilar grammatik ma'lumotni chegaralangan, tizimli va kontekstda berilganda samaraliroq o'zlashtiradilar (Ellis, 2006). Shu sababli grammatik minimumni belgilashda material hajmi va kognitiv yuklama o'rtasida muvozanatni ta'minlash muhimdir. Didaktik jihatdan esa bu tanlov qo'llanish chastotasi, kommunikativ qiymat va o'zbek tili bilan o'quvchining ona tili o'rtasidagi qiyosiy tahlilni talab qiladi (Richards & Rodgers, 2014).

Grammatik minimumlarni belgilash prinsiplari. O'zbek tilini chet elliklarga o'qitishda grammatik minimumni aniqlash quyidagi ilmiy-metodik prinsiplarga tayangan holda amalga oshirilishi lozim:

Kommunikativ ahamiyat – O‘quv materialiga faqat haqiqiy muloqot uchun zarur bo‘lgan grammatik birliklar kiritilishi kerak. Masalan, vaqt, joy, egalik va niyatni ifodalovchi grammatik shakllar ustuvor hisoblanadi.

Chastota va funksionallik – Grammatik birliklar ularning nutqda uchrash chastotasi va kommunikativ vazifasiga qarab tanlanadi. Masalan, *boradi, keladi, oladi* kabi fe‘llar boshlang‘ich bosqich uchun zarur bo‘lgan birliklardir.

Tizimlilik va bosqichma-bosqichlik – Grammatik material soddadan murakkabga qarab joylashtirilishi, o‘quvchi tafakkuriga mos ravishda izchil tarzda o‘zlashtirilishi zarur.

Kognitiv osonlik – Grammatik minimum o‘quvchining psixologik o‘zlashtirish imkoniyatlarini hisobga olgan holda tuzilishi kerak (Vygotsky, 1978).

Madaniy va lingvistik kontekstualizatsiya – Grammatik material madaniy mazmun bilan uyg‘unlashgan, real hayotiy muloqot holatlarida qo‘llanadigan shaklda berilishi lozim.

Darajaviy moslik – Grammatik minimum CEFR yoki mahalliy ekvivalent tizimdagi A1–C2 darajalariga muvofiq ishlab chiqilishi, o‘qitish natijalarini o‘lchash imkonini berishi kerak.

O‘zbek tilini o‘qitishda qo‘llash: Chet elliklarga o‘zbek tilini o‘qitishda grammatik minimum o‘quv materiallarining markaziy qismini tashkil etadi. Masalan, A1–A2 darajalarda ot kelishiklari, oddiy fe‘l zamonlari, shaxs olmoshlari va asosiy so‘z tartibi o‘rgatiladi. B1–B2 darajalarda murakkab zamonlar, ravishdoshlar, sifatdoshlar va modal fe‘llar, C1–C2 darajalarda esa stilistik va pragmatik grammatik ko‘rinishlar kiritiladi.

Bunday tizimni yaratish uchun zamonaviy o‘zbek tili korpus tahlili asosida grammatik birliklarning real nutqdagi qo‘llanish chastotasi o‘rganilishi zarur. Shuningdek, o‘qituvchilarni tayyorlash jarayonida bu grammatik birliklarni kommunikativ metod asosida o‘rgatish ko‘nikmalarini rivojlantirishga e‘tibor qaratilishi kerak.

Baholash va teskari aloqa. Grammatik minimumning to‘g‘riligini tasdiqlashda baholash muhim o‘rin tutadi. Baholash jarayoni faqat grammatik shakllarni bilish emas, balki ularni kommunikativ vaziyatda to‘g‘ri qo‘llash qobiliyatini ham aniqlashi kerak. Shakllantiruvchi baholash, dars jarayonidagi kuzatuv va o‘quvchi fikr-mulohazalari orqali grammatik minimumning foydaliligi doimiy ravishda tahlil qilinib, takomillashtirib borilishi lozim.

Chet elliklarga o‘zbek tilini o‘qitishda grammatik minimumlarni aniqlash — murakkab, ammo zaruriy ilmiy-metodik jarayondir. Lingvistik, psixolingvistik va didaktik asoslarni uyg‘unlashtirgan holda ishlab chiqilgan minimum o‘quvchilarni kommunikativ kompetensiyasini rivojlantiradi, kognitiv ortiqcha yuklamani kamaytiradi hamda o‘qitish jarayonini tizimli qiladi. Ilmiy asosda belgilangan grammatik minimum o‘zbek tili o‘qitish samaradorligini oshiradi, o‘qituvchilar uchun aniq yo‘riq beradi va o‘rganishni bosqichma-bosqich o‘lchash imkonini yaratadi.

Adabiyotlar, References, Литературы:

1. Chomsky, N. (1965). *Aspects of the Theory of Syntax*. MIT Press.
2. Ellis, R. (2006). *Current Issues in the Teaching of Grammar: An SLA Perspective*. TESOL Quarterly, 40(1), 83–107.
3. Hymes, D. (1972). *On Communicative Competence*. In J. B. Pride & J. Holmes (Eds.), *Sociolinguistics*. Penguin.
4. Richards, J. C., & Rodgers, T. S. (2014). *Approaches and Methods in Language Teaching* (3rd

ed.). Cambridge University Press.

5. Vygotsky, L. S. (1978). *Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes*. Harvard University Press.